ANYA VON BREMZEN

UMENIE SOVIETSKEJ KUCHYNE

SPOMIENKY NA JEDLO A TÚŽENIE

premedia

premedia

ANYA VON BREMZEN

UMENIE SOVIETSKEJ KUCHYNE

Z angličtiny preložil Igor Otčenáš

Anya von Bremzen
UMENIE SOVIETSKEJ KUCHYNE

Mastering the Art of Soviet Cooking

Prvé vydanie
www.premedia.sk

Vydavateľstvo Premedia, Bratislava, 2014
Jazyková redakcia Martin Grbjar
Grafická úprava textu Izabela Koska
Obálka Martin Mistrík (www.zelenaluka.sk)

Copyright © Anya von Bremzen, 2013
All rights reserved
Slovak edition © Premedia, 2014
Translation © Igor Otčenáš, 2014

ISBN 978-80-8159-155-6

Pre Larisu

OBSAH

	Prológ: Otrávené madlenky	9
I. ČASŤ	**HODOVANIE, HLAD, BÁJKY**	
jedna	Desiate roky: Posledné dni cárskej rodiny	19
dva	Dvadsiate roky: Leninov koláč	47
II. ČASŤ	**LARISA**	
tri	Tridsiate roky: Vďaka vám, súdruh Stalin, za naše šťastné detstvo	77
štyri	Štyridsiate roky: O guľkách a chlebe	107
päť	Päťdesiate roky: Chutné a zdravé	141
III. ČASŤ	**AŇA**	
šesť	Šesťdesiate roky: Kukurica, komunizmus, kaviár	175
sedem	Sedemdesiate roky: Majonéza z mojej vlasti	205

IV. ČASŤ NÁVRATY

osem Osemdesiate roky: Moskva cez pohárik 243

deväť Deväťdesiate roky: Národné formou, socialistické chuťou 279

desať 21. storočie: Putin v Ritzi 313

V. ČASŤ UMENIE SOVIETSKYCH RECEPTOV 347

Autorská poznámka 378

Poďakovanie 379

Pramene 383

PROLÓG

OTRÁVENÉ MADLENKY

Kedykoľvek s matkou varíme, rozpráva mi o svojich snoch. Mamin život v snoch je bohatý a intenzívny, má nadanie všetko historizovať a žánrovo katalogizovať: skľučujúce čiernobiele filmy svojho stalinského detstva; chladne elegantné vojnové trilery s mátohami príslušníkov KGB; melodrámy v hlavných úlohách s milencami, ktorých vzťah zničila povinnosť.

Vo svojej prívetivosti voči minulosti, prežitej za železnou oponou, je matka opantaná v osídlach vlastných snov – aj keď je dnes, na prahu osemdesiatky a po takmer štyroch desaťročiach života v Amerike polapená v iných, no vcelku príťažlivých osídlach. Napríklad v hlbokom labyrinte paláca, plného umeleckých diel a pripomínajúceho Metropolitné múzeum umenia, kde ako učiteľka na dôchodku pracuje ako sprievodkyňa. Vo farebnom finále svojho sna ju z tohto labyrintu zachraňuje oranžový balón, ktorý ju vynáša do prepychovej múzejnej kaviarne. Kde sa následne prepchá krémovou penou.

Má však jeden sen z dávnych čias, ktorý mi porozprávala už mnohokrát a ktorý možno považovať za príznačný. Vidím ju, vyziabnutú, krátkovlasú, ako po špičkách vchádza do mojej izby, v ktorej sa prebúdzam do beznádejnej ponurosti sovietskej socialistickej zimy. Bývame v miniatúrnom bytíku v spustnutom chruščovovskom paneláku z betónu a železa na okraji Moskvy.

Píše sa rok 1968. Mám päť rokov. Sovietske tanky práve vtrhli do Prahy, nedávno nás opustil môj otec a odsťahovali sme sa z kafkovského komunálneho bytu neďaleko Kremľa, kde sa osemnásť rodín delilo o jednu kuchyňu. Mama vo vyblednutom župane s modrými slnečnicami si sadne na peľasť a dá mi na čelo upokojujúci bozk. Ale v jej očiach vidím *tosku*, čo je osobitný ruský výraz pre utrápenosť duše, zúfalé túženie. Hneď viem, že znovu mala *ten* svoj sen.

„Počuj, počuj, Aňuta," mrmle. „Znovu som sa zmenila na *lastočku* (lastovičku)... Ušla som z Ruska, preletela som ponad sovietske hranice a nikto odo mňa nechcel žiadne dokumenty. A zrazu som v Paríži! *V Paríži!* Krúžim ponad okrom sfarbené ulice, poznám ich podľa Utrillových obrazov. V jednej malej uličke – volá sa Ulica mačky, ktorá chytá ryby – vidím očarujúcu kaviareň. Znesiem sa prudko dolu na úžasne farebnú plátenú roletu. Chvejem sa od lahodnej vône jedla, celou bytosťou bolestne túžim to ochutnať, prisadnúť si k ľuďom vo vnútri..."

V tomto okamihu moja mama precitne. Vždy na zlej strane vchodu. Vždy vyhladnutá, ohromene prahnúca po svete za hranicou, ktorý nikdy nemala uvidieť. Nostalgiou chutí, ktoré nikdy nemala okúsiť.

Všetky šťastné spomienky na jedlo sú rovnaké; všetky nešťastné spomienky na jedlo sú však rozdielne na svoj spôsob.

Mama i ja sme vyrastali v triumfalistickej, šarlátovo planúcej rozprávke o socialistickom nadbytku a úžasných úrodách. No v našich spomienkach niet šťastných kuchýň v idylickom opare vanilky, niet v nich milých matrón, kladúcich na stôl do zlata prepečené sviatočné mäso. Čajové pečivo bohaté na buržoázne maslo? Áno, to si spomínam... To mi mama čítala nahlas Prousta v tom chruščovovskom slume. Mne, na smrť otrávenej Francúzovým zmyslovým snívaním, ale otupenej myšlienkou na obyčajný, jedlý koláčik. *Ako asi chutí tá kapitalistická madlenka?* Zúfalo som to chcela vedieť.

Príbeh o sovietskom jedle je nevyhnutne kronikou túženia, nevys-

lyšanej túžby. Čo sa stane, keď vaše najintenzívnejšie kulinárske spomienky súvisia s jedlom, ktoré ste v skutočnosti nikdy neochutnali? Spomienky na predstavy, vypočuté historky, horúčkovité kolektívne snívanie, spôsobené sedemdesiatimi rokmi geopolitickej izolácie a nedostatku...

Až donedávna som o tých spomienkach priveľmi nehovorila. Ak sa ma pýtate, prečo píšem o jedle, dovoľte mi odrapkať vám jeden ošúchaný príbeh.

Ako sme s matkou emigrovali z Moskvy bez otca v roku 1974 – utečenci bez štátnej príslušnosti, bez zimníkov a bez práva na návrat. Ako sa moja kariéra klaviristky, absolventky Julliardu, skončila hneď na začiatku koncom 80. rokov pre zranenie zápästia. A ako som pri hľadaní nového štartu takmer náhodou narazila na jedlo. A nikdy som sa už neobzrela späť. Po tom, ako som napísala svoju prvú kuchársku knihu *Prosím, k stolu* o jedálnom lístku v bývalom ZSSR, sa začali diať príjemné veci: vyšli krásne články v časopisoch, potom ďalšie kuchárky, ocenenia, takmer dve desaťročia cestovania a pamätné stolovania.

No na toto si spomínam len zriedka: načmáraná lebka so skríženými hnátmi ako varovanie, pripevnené k hrncom v komunálnej kuchyni mojej starej matky, kde si súdruhovia spolubývajúci navzájom kradli mäso na polievku. Moje popoludnia, keď som zúfalo zvracala z kaviáru v škôlke pre deti členov ústredného výboru – zvracala preto, lebo som mala pocit, že s ikrami elitnej straníckej ryby zažívam presne tú ideológiu, ktorú nemohla moja antisovietska mama prežrieť. Nespomenula som ani dievčenské záchody v škole č. 110, kde som ako deväťročná harcovníčka čierneho trhu v podriapanej hnedej školskej uniforme vyberala od spolužiačok po päť kopejok za to, že sa mohli dotknúť fľašky kokakoly, ktorú nám priatelia priniesli z mýtickej *zagranici* (zahraničia). Ani môj podvedomý tik, vďaka ktorému dodnes kradnem posledný croissant z opulentných bufetových stolov v milých hoteloch, kde často prespávam na svojich pracovných cestách.

Aký by malo zmysel vyspovedať sa z trvalého pocitu, že obý-

vam dva paralelné potravinové vesmíry: jeden, v ktorom je bežné ochutnávať degustačné menu v reštauráciách ako je Per Se alebo Noma, a ten druhý, v ktorom obyčajný banán – zohnateľný kedysi v ZSSR ako vzácnosť iba raz do roka – si až doposiaľ udržiava takmer fetišistický vplyv na moju psychiku?

Tieto príbehy, ktoré som si uchovávala v sebe, tvoria náplň tejto knihy. V princípe sú práve ony dôvodom, prečo *naozaj* píšem o jedle. Ale nie sú to iba moje príbehy. Pre každého občana tristomiliónovej sovietskej superveľmoci nebolo jedlo nikdy individuálnou záležitosťou. Chlebové nepokoje v roku 1917 viedli k zvrhnutiu cára. O sedemdesiatštyri rokov neskôr pomohol katastrofálny nedostatok potravín vyhodiť potácajúce sa Gorbačovovo impérium do popolnice. Medzitým zahynulo od hladu v období stalinskej kolektivizácie sedem miliónov ľudí; ďalšie štyri milióny umreli od hladu počas vojny s Hitlerom. Dokonca i v pokojnejších dobách za Chruščova a Brežneva prekonávala dráma, aké jedlo dať na stôl, všetky ostatné starosti. Kolektívny socialistický osud vystávania vo frontách na potraviny zjednocoval súdruhov zo všetkých pätnástich zväzových republík cez jedenásť časových zón. Jedlo nás spájalo v rituáloch obsesívnej sovietskej pohostinnosti – *viac* sleďov, *viac* diétnych párkov –, ako aj v zdieľanej závisti a zášti voči niekoľkým privilegovaným, podvodníkom a straníckym potrimiskárom a ich prístupu k lepšej klobáse. Jedlo ukotvovalo domácu realitu totalitného štátu a dodávalo záblesky nádeje do života, ktorý bol väčšinou ponurý, niekedy absurdne komický, z času na čas neznesiteľne tragický, ale rovnako často naivne optimistický a radostný. Ako poznamenal istý akademik, jedlo je definíciou toho, ako Rusi pretrvali až do súčasnosti, ako si predstavovali budúcnosť a ako sú spojení so svojou minulosťou.

Táto minulosť je dnes preč. Zmizla po páde Sovietskeho zväzu. Namiesto „socialistickej vlasti“ zostali kultúrne ruiny, obrovité archeologické nálezisko sovietskej Atlantídy. No nie sme pripravení opustiť tieto rozvaliny. Zvrhnuté bezhlavé sochy vodcov, zborníky piesní a obaly cukríkov, krvavočervené pionierske šat-

ky, sovietske mlieko v zablatených trojhranných kartónových obaloch – všetci ľpieme na týchto fragmentoch. Na rozdiel od melancholických ruín, ktoré podnecovali romantickú nostalgiu za idealizovanou minulosťou, nám zostali kúsky našich fyzických domovov a životov, ktoré sme kedysi žili. To všetko je pre nás dodnes obťažkané zmyslom: historickým, politickým, osobným. A takmer vždy dvojznačným.

Vlastné socialistické fragmenty som začala zbierať v roku 1974, po niekoľkých týždňoch života vo Philadelphii. Mama sa okamžite do *Ameriky* zamilovala. A ja? Schúlila som sa na našej vyležanej utečeneckej pohovke, čítala si Čechovove Tri sestry a fňukala spolu s postavami: „Do Moskvy... do Moskvy." Moje detské fantázie o kapitalistických delikatesách sa rozbili pri prvej skúsenosti s jedlom vo vývarovni nazvanej Robin Hood. Zabehol mi chuchvalec amerického kapustového šalátu a neveriacky som zízala na fluoreskujúci syr značky Velveeta. Zatiaľ čo mama doma radostne plieskala kolieska salámy firmy Oscar Mayer na krajce odpudivého chleba značky Wonder (Zázrak), ja som si privolávala vôňu tehličiek moskovského ražného chleba z kysnutého cesta a zatuchnutý zápach lacnej krakovskej klobásy. Nepochybujem o tom, že som počas oných prvých týždňov vo Philadelphii stratila chuť. Pretože jedlo tam vyčerpalo svoj politický pátos, pohostinnosť i onú heroickú auru nedostatku a prestalo čokoľvek znamenať.

Ako biedna sirota som chodila po našom byte a opakovala si naše sardonické sovietske vtipy o *defisite* (nedostatku). „Nakrájali by ste mi sto gramov klobásy?" spýta sa muž v obchode. „Doneste si tú klobásu a my vám ju nakrájame," odpovie mu predavačka. Alebo: „Prečo chcete emigrovať?" „Lebo mám už po krk osláv," odvetí Žid. „Dovezú toaletný papier – oslavujeme. Dovezú klobásu – oslavujeme ešte viac."

Vo Philadelphii nikto neoslavoval salámu od Oscara Mayera.

Aby som oživila svoje chuťové poháriky, začala som sa v duchu hrať

hru. Predstavovala som si sama seba na *dači*, teda na vidieckom dome, obklopenú pichľavými egrešovými kríkmi. Mentálne si zavarujem a nakladám chute a vône svojej sovietskej socialistickej minulosti do imaginárneho trojlitrového zavárаninového pohára pamäte. Mám v ňom čokoládovú tyčinku zo závodu Červený október, vyznamenaného Leninovým radom, zabalenú do obalu s rozradostneným dieťaťom. Mám v ňom Jubilejné koláčiky v šarlátovom obale z továrne Boľševik, ktoré sa tak dráždivo rozpúšťali, keď ste ich ponorili do čaju zo žltého balíčka s vyobrazením slona. Pred očami svojej pamäte rozbaľujem fóliu na roztlačenom trojuholníkovom syre značky Družba. Prehrabávam sa imaginárnou hliníkovou vidličkou v industriálnej strúhanke mäsových karbonátkov za šesť kopejok, pomenovaných na počesť Stalinovho komisára zásobovania.

Isteže sa vyskytol aj ideologický mrak, zatieňujúci moje nostalgické cvičenie. Syr značky Družba, klobása, čokolády – všetko to boli produkty nenávideného straníckeho štátu, z ktorého sme utiekli. Pri spomienke na to, ako mi mama čítala Prousta, som si vymyslela výraz, ako to všetko pomenovať. *Otrávené madlenky.*

Toto sú moje spomienky na „otrávené madlenky". Bola to moja matka, môj tradičný spolusprisahanec v kuchyni a môj sprievodca našou minulosťou, kto prišiel s tým, ako vyjadriť túto epickú disjunkciu, túto vzdorovitú kolíziu kolektivistických mýtov a osobných antimýtov. Budeme rekonštruovať každú dekádu sovietskej histórie – od prológu 10. rokov minulého storočia až po súčasné postskriptum – cez prizmu jedla. Vydáme sa spolu na dlhú cestu, ktorá sa nepodobá na žiadnu inú: budeme spoznávať dekádu za dekádou sovietskeho života prostredníctvom jedla a varenia. Kuchyňa a jedáleň budú našimi strojmi času a inkubátormi spomienok. Spomienok na vojnové prídelové lístky a grotesknosť spoločných kuchýň v komunálnych bytoch. Na Leninove krvavé rekvirácie obilia a Stalinove maniere pri stolovaní. Na debaty v chruščovovských kuchyniach a na katastrofálnu Gorbačovovu protialkoholickú politiku. Na jedlo ako ohnisko našich každodenných životov a – napriek všetkým depriváciám a nedostatku – na

našu nutkavú pohostinnosť a dojímavé, neskutočné hodovanie.

I. ČASŤ

HODOVANIE, HLAD, BÁJKY

Moji starí rodičia z matkinej strany: Liza a Naum Frumkinovci, cca 1929

prvá kapitola

1910-te: POSLEDNÉ DNI CÁRSKEJ RODINY

Moja mama očakáva hostí.

O pár hodín sa v tejto sparnej júlovej horúčave má v jej malom byte v Queens stretnúť osem ľudí na extravagantnej cárskej večeri. Jej kuchyňa však ešte pripomína stavenisko. V drese sa vypína veža špinavých hrncov; kuchynský robot a mixér unisono pradú. V lesklej miske, stojacej na maminom zelenom pracovnom stole z falošného granitu kysne pórovitá kôpka cesta, ktorá si žije svojím čudným životom. Nepochybujem, že dýcha. Matka je neunaviteľná, simultánne mixuje, vypráža, po očku sleduje reláciu Chrisa Matthewsa na televíznej stanici MSNBC a baví sa s niekým cez bezdrôtový telefón. V týchto okamihoch pripomína vo svojom domácom oranžovom indickom oblečení bucľatého mnohorukého moderného elfa.

Pokiaľ mi siaha pamäť, matka vždy varila týmto štýlom, s telefónom pod bradou. Isteže, vtedy v 70. rokoch v brežnevovskej Moskve, keď som bola dieťa, by niečo ako „extravagantná cárska večera" vyvolalo sardonický smiech. A šnúra nášho preddiluviálneho sovietskeho *ťelefonu* bývala tak zradne poskrúcaná, že som raz o ňu zakopla práve vo chvíli, keď som niesla na podnose mamin jahňací pilaf, aby som ho položila na nízky trojnohý stolík v tej prepchatej izbietke, kde moji rodičia žili, spávali a kde sa zabávali.